

**Отражение на Руско-турската война 1877–1878 година
и резултатите от нея върху диоцеза, материалното състояние
и перспективите за развитие и управление на Българската
екзархия**

**Reflection of the Russo-Turkish War of 1877–1878 and its Results
on the Diocese, the Material Condition and the Prospects
for Development and Governance of the Bulgarian Exarchate**

Петко Ст. ПЕТКОВ
Petko St. PETKOV

DOI: 10.61836/AZFE3355

Received: 18.07.2025
Available online: 21.11.2025

Abstract: *The article presents mainly the negative consequences for the Bulgarian Exarchate as a result of the war between Russia and the Ottoman Empire in 1877–1878 and the treaties signed after it. Legitimately guaranteeing national unity in the 1870s, after the war the first all-Bulgarian institution fell into a state of crisis. Hundreds of churches were looted and destroyed, entire regions and parts of dioceses passed under foreign administrative and church governance, confusion arose among the higher clergy as to whether the Exarchate Statute of 1871 was still in force and how the Bulgarian Orthodox Church would self-govern in the future.*

The diocese of the Bulgarian Church was fragmented, and within the borders of four countries, and it was through it that Bulgarian national unity was institutionally ensured until then. Problems arose in the governance of the Exarchate. For years, a separate statute for the governance of the church in the principality was not adopted, and the Exarchate Statute of 1871 was valid only for the dioceses in the Ottoman Empire, which for a long time – until the 1890s – remained without Bulgarian hierarchs. Supported by some influential politicians, although he was only the chairman of the “supreme spiritual authority” – the Holy Synod, after 1878 Exarch Joseph sought to govern alone – not as the first among equals, but as the “head” of the church. This eventually led to church-administrative division and the establishment in complete contradiction to the 1879 constitution of two separate synods in 1908 – in the principality and in the Ottoman state. During the war, the two theological schools ceased their activities, and after 1878 the restored Peter and Paul Seminary encountered constant difficulties and was closed by the regency in 1886. Thus, for a long time the Bulgarian Orthodox

Church was left without a local theological school preparing educated ministers of the church.

Keywords: *Bulgarian Exarchate, Russo-Turkish War 1877–1878, Exarchate statute, diocese, schism*

JEL: *N30*

Десетилетните усилия на българския народ за национално признаване чрез възстановяване на самостоятелната Българска църква завършват с успех. На 27 февруари 1870 г. султан Абдул Азис издава ферман за учредяване на Българска екзархия, а на следващия ден великият везир Али паша връчва на смесената българо-гръцка комисия дългоочаквания документ (Petkov, 2020, pp. 37–39). Учредяването на Екзархията през 1870 г. е един от най-значимите успехи на българите през 19 век. Първата легитимна общонационална институция обединява повечето земи, населени с българи, и предоставя редица законни основания на модернизиращото се българско общество да привикне да живее по свои правила и ред, съподчинявайки се на една само по форма религиозна, но всъщност най-вече протодържавна национална институция, каквато е Екзархията (Petkov, 2020a, p. 50).

След приключването на Руско-турската война 1877–1878 г. и подписването на международните договори в Сан Стефано и Берлин диоцезът на Българската екзархия е разпокъсан на няколко части. Легитимно гарантирала националното единство през 70-те години на 19 в., след войната първата общобългарска институция изпада в кризисно състояние. Ограбени и разрушени са стотици храмове¹, цели области и части от екзархийски епархии преминават под чуждо административно и църковно управление (Markova, 1989, pp. 243–249), сред висшето духовенство настъпва объркване в сила ли е Екзархийският устав от 1871 г. и как ще се самоуправлява занапред Българската православна църква – БПЦ (Correspondence, 1880, pp. 56–58).

В научната литература, разглеждаща сетнините от руско-турската война 1877–1878 г. и съдбата на Екзархията, се обръща внимание най-вече на оставащите под османска власт територии на Македония и Южна Тракия, населени преобладаващо с българи. По-рядко се представя съдбата на екзархийското дело в Нишко, Пиротско и в Северна Добруджа – области, които са включени в диоцеза на Българската църква със султанския ферман от 27.02.1870 г., но през 1878 г. са предадени на Сърбия и Румъния.

В своя отчет до управляващия Отдела за духовните дела проф. М. Дринов митрополит Евстатий съобщава, че в края на 1878 г. насилствено е изгонен от Пи-

¹ Централен държавен архив (ЦДА), Ф. 166к, оп. 1, а.е. 58, л. 22; Архив на Църковно-историческия и архивен институт (АЦИАИ), Протокол на екзархийските писма 1878–1880 г., л. 59–85.

ротска епархия, която законно управлява като български екзархийски архиерей още от края на 1874 г. Прогонват го новите управници на тези бивши български земи – „сърбите, руководими от свои противни на международните права политически съображения”. От доклада не става ясно какви „международни права” има предвид българският архиерей, но най-вероятно той визира чл. 62 от Берлинския договор². Евстатий предоставя нови данни на проф. Дринов за „безчеловечните сръбски гонения против всичко, що е българско”³.

Откъсването на Северна Добруджа, Нишко и Пиротско от българското землище е политическо, а не църковно решение, и следователно отговорни за тази промяна са политически сили и фактори, а висшето и низшето духовенство (както българско, така и румънско и сръбско) е принудено да се съобрази (що се отнася до екзархийския клир) или е улеснено да се възползва (за румънската и сръбската страна) от тази политическа промяна.

Санстефанският договор, наложен на победената Османска империя от победителката Русия, категорично постановява, че почти целият Нишки санджак преминава към Сърбия, а „Тулчанският санджак..., както и островите на делтата и Змийските острови, понеже Русия не желае да вземе тия земи и островите на делтата, запазва си правото да ги размени срещу онази част от Бесарабия, която тя отстъпи по силата на Парижкия трактат в 1856 г.” (Petkov, 2020, pp. 275–279). Следователно първият и най-важен политически фактор за откъсването на Нишко и Северна Добруджа от диоцеза на Екзархията са имперските интереси и цели на руските управници. С окончателния Берлински договор от 1/13.07.1878 г. към Румъния и Сърбия преминават още български територии – съответно т.нар. Средна Добруджа към Румъния и Пиротско и Вранско към Сърбия (Petkov, 2020, pp. 281–283).

В месеците след подписването на мирните договори през 1878 г. откъсването на Северна Добруджа, Нишко и Пиротско не се приема толкова болезнено в българското общество, колкото загубата на Македония и Южна Тракия. Писмени протести и аргументирани искания за присъединяване към свободна България изпращат и българите от Добруджа, и сънародниците им от Нишко (Sources, 1992, pp. 19–33)⁴. Но отношението на руското окупационно управление (в това число и на близките до властта българи) към тях е меко казано снизходително-пасивно. В най-добрия случай се стига до даване на празни обещания, за да се парират справедливите, макар и плахи протести на добруджанските и нишките българи. Така напр. при посещението си в Тулча през май 1878 г. императорският руски комисар княз Ал. Дондуков-Корсаков в отговор на настойчивото питане на Тул-

² ЦДА, Ф. 166к, оп. 1, а.е. 653, л. 129.

³ Пак там.

⁴ Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ – Български исторически архив (НБКМ–БИА), Ф. 111, оп. 1, а.е. 100, л. 3–19; а.е. 369, л. 90–146.

чанския екзархийски епископ Климент Браницки заявява, че Добруджа е и ще остане каноническа епархия на българския митрополит⁵, но единственият положителен резултат от това негово обещание е промененото (дотогава грубо пренебрежително⁶) отношение на местните руски власти към българското духовенство в областта.

Провъзгласяването на Българската екзархия за схизматична от събора на Цариградската патриаршия през 1872 г., макар и непризнато от българска страна, а и от някои други православни църкви, поставя БПЦ в “ненормално междуцърковно положение” и има важни (предимно отрицателни) последици – духовни и национално-политически (Petkov, 2002, pp. 271–281)⁷, включително и по отношение на загубата на част от екзархийския диоцез през 1878 г. Схизмата става формално основание на различни заинтересовани страни да не признават правото на Екзархията да се ползва от някои улеснения, гарантирани от Берлинския договор. Така напр. всички изложения от 1878 г. (включително тези на българите от Пиротско и Нишко, както и на добруджанските българи), в които се настоява за запазване националното единство на политически разпокъсаната българска общност чрез църковно подчинение на отделните области на Екзархията се основават на надеждата, че чл. 62 от Берлинския договор, респ. чл. 44, който се отнася специално за Румъния⁸, са напълно приложими и за отношенията на Екзархията с нейните разноподанни пасоми. По различни съображения обаче и Цариградската патриаршия, и Високата порта, а и руското външно министерство приемат, че правата, предоставени с чл. 62 от Берлинския договор, не се отнасят за българското население, признаващо Екзархията, но оставащо извън границите на автономното княжество. Според официалното тълкуване на този член, направено от заместник-министъра на външните работи Н. Гирс в специална инструкция до княз А. Дондуков, той може да се приложи единствено към религиозните общини с канонично призната самостоятелност, каквато Българската екзархия, обявена за отцепническа от православието, не е (Liberation, 1967, p. 291–292).

Ясно става, че по обективни, независещи от българското духовенство причини, Екзархията не може да запази правата си върху население и области, които политически се подчиняват на държави, в които господстват други православ-

⁵ Научен архив на Българската академия на науките (НА–БАН), Ф. 54к, оп. 1, а. е. 228, л. 156–157.

⁶ НБКМ–БИА, Ф. 400, а. е. 1, л. 2–3; ЦДА, Ф. 405, оп. 1, а. е. 1, л. 4.

⁷ НА–БАН, Ф. 144к, оп. 1, а. е. 46, л. 1–32.

⁸ Според чл. 62 от Берлинския договор „никаква пречка не ще може да бъде направена било на йерархическата организация на различните верски общини, било на техните отношения с духовните им началници”. Чл. 44 от същия договор постановява: „Свободата и външното упражнение на всички богослужения се осигуряват за всичките туземци на румънската държава, както и на чужденците, и не може да им се препятствува нито в йерархическото устройство на вероизповедните общини, нито в отношенията им към техните духовни глави” (Petkov, 2020, pp. 290–291).

ни църкви. Впрочем румънските власти са улеснени в църковното усвояване на Северна Добруджа и от Цариградската патриаршия, чийто Св. Синод официално признава преминаването на Добруджа към румънската църква. Още тогава на българското висше духовенство са ясни действителните причини за загубата на Северна Добруджа и Нишко. В писмо до митрополит Григорий от 23 ноември 1884 г. Йосиф I признава, че след Берлинския договор от 1878 г. Екзархията губи три епархии: „Тулчанската, Нишката и Пиротската минаха под Румънската и Сръбската черква на основание началото, че политическото отцепление води след себе си и административното, било то гражданско или черковно, когато вярата е една и съща”⁹.

Въпреки това, през годината след подписването на Берлинския договор българският православен клир (и висш, и низш) в откъснатите от Княжество България части от екзархийски епархии, преминаващи към Румъния и Сърбия, продължава да изпълнява духовните си задължения и да търси начини за възстановяване духовната власт на Екзархията в тези земи. Повече от година митрополит Григорий води преписка за Северна Добруджа с различни лица, но не успява да получи положителен резултат. И макар да е отправил официално запитване до Йосиф I за това още след влизането на румънските войски и граждански власти в Добруджа, все още няма инструкции относно духовното управление на онази част от епархията, която е оставена под румънско политическо управление; затова е дал указания на свещениците (до получаване на очакваните инструкции) да спазват досегашния ред, т.е. да се обръщат към българския митрополит¹⁰. Подобни усилия полага и Варненско-Преславският митрополит Симеон, който също губи част от епархията си в полза на румънската църква, но към края на 1879 г. той е принуден да признае безсмислието от продължаването на тази борба (Metropolitan Simeon, 2011, p. 482–483).

Още в началото на 1879 г. българското висше духовенство констатира затрудненията, които създава схизмата с оглед запазване духовната власт над отделените от Княжество България части на Екзархията. На архиерейското съвещание по време на Учредителното събрание в Търново по този въпрос е взето еднозначно решение. Макар и с неудоволствие, княжеските архиереи (поканени да изразят становището си по настояване на отсъстващия екзарх Йосиф) се съгласяват, че “понеже добруджанските и сръбските българи влизат в състава на страни с еднакво вероизповедание с нас, по тази причина нашата църква не може да има никакво официално сношение с тях”¹¹.

⁹ Държавен архив–Русе (ДА–Русе), Ф. 43к, оп. 1, а.е. 114, л. 2–3.

¹⁰ ДА–Русе, Ф. 43к, оп. 1, а.е. 84, л. 235.

¹¹ АЦИАИ, Писма, изпращани от Екзархията в 1879 г. от Пловдив, л. 85–86 (Екзарх Йосиф до министър М. Балабанов, № 131, 25.08.1879 г.). Това становище не е протоколирано, екзарха е осведомен за него устно.

До подписването на Санстефанския и Берлинския договор през 1878 г. легитимността на екзархийската църковна юрисдикция в Северна Добруджа, Нишко и Пиротско, както и в Македония, се основава на султанския ферман от 27.02.1870 г. Но още през лятото на 1878 г. действието на фермана дори в Османската империя е поставено под съмнение. За българското население в Северна Добруджа и Нишко, преминаващо под властта на Румъния и Сърбия, ферманът от 1870 г. загубва предишното си значение, а с това те са лишени от единственото си законно основание да искат запазване църковната юрисдикция на Българската екзархия в новите условия. А в признатите до войната от 1877–1878 г. за български епархии в Македония султанът позволява да се изпратят единородни архиереи едва 12 години след войната – през 1890.

Известно е, че през лятото на 1878 г. до руските окупационни власти са изпратени няколко доклада за състоянието на българския църковен въпрос след Берлинския договор и за перспективите за неговото справедливо решаване – от екзарх Йосиф, от М. Дринов, както и от екзарх Антим и епископ Климент Браницки¹². Отчитайки международните договори и политическите реалности, авторите им не настояват за оставане на севернодобруджанската част от Доростоло-Червенската и Варненско-Преславската епархия в диоцеза на Екзархията, нито за запазване екзархийското управление в земите, предадени на сърбите. На основата на тези изложения, превръщащи българския въпрос в македоно-тракийски, княз Дондуков изготвя своите доклади до руското външно министерство. В тях той настоява за решаване на църковните въпроси в земите, останали под османска власт, по начин, който му предлагат в записките си М. Дринов, екзарх Йосиф и екзарх Антим. По въпроса за църковното положение на българските земи, преминали към съседни православни държави, императорският комисар не предлага нищо конкретно, но констатира фактите в докладите си до руското външно министерство: „Румъните, заемайки Добруджа, влизаща в състава на Русенска и Варненска епархии, побързаха да скъсат изконната духовна връзка на Добруджа с българските митрополити; те забраниха на българските свещеници да споменават при богослужението българските архиереи и им заповядаха вместо тях да споменават някой си румънски архиерей, когото те възнамеряват да провъзгласят за пастироначалник на цяла Добруджа”. Подобно е отношението и към църковното положение на българите, преминали под сръбско управление. За тях княз Дондуков пише в доклада си: „Сърбите изгониха от Пирот българския архиерей и побързаха да подчинят тази изконна българска епархия на Белградския митро-

¹² НБКМ–БИА, Ф. 111, оп. 1, а. е. 369, л. 46–53 (Поверителна записка на екзарх Йосиф до княз А. Дондуков от 2.08.1878 г.); НБКМ–БИА, Ф. 111, оп. 1, а. е. 22, л. 124–127 (Записка на проф. М. Дринов “Българският църковен въпрос и Берлинския договор” от 6.08.1878 г.); НА–БАН, Ф. 54к, оп. 1, а. е. 45, л. 12–15 (Записка на Антим/Климент до княз Ал. Дондуков от 15.09.1878 г.).

полит. На него те побързаха да подчинят и преминалия към тях Врански окръг, влизащ в състава на българската Скопска епархия. Освен това, сръбският митрополит подчини на себе си и заеманите още от сърбите, но оставащи в Българското княжество според Берлинския трактат окръзи Трънски и Брезнишки, от които последният принадлежи на Софийска митрополия”. Изводът на императорския комисар е, че „вследствие на всичко гореказано, пределите на Екзархията значително се ограничиха”¹³.

Анализът на причините за отделянето на Северна Добруджа, Нишко и Пиротско от диоцеза на Екзархията, както и на поведението на българското православно духовенство през разглеждания период показва, че не неговата активност или пасивност са първостепенният фактор за откъсването на тези български области и предаването им под румънско и сръбско църковно управление. В православните страни открай време политическите условия и държавните решения са определящи за статута и възможностите за действие на местните църкви. В настоящия случай е налице още едно потвърждение на това многократно потвърдено от историята правило в отношенията между държава и църква в православния свят. И представителите на руското окупационно управление, и румънските, и сръбските административни и църковни власти улесняват с действията и бездействието си отделянето на Северна Добруджа и Нишко от Екзархията и трайното им присъединяване към румънската и сръбската църква с всички неизбежни и неблагоприятни за българите, живеещи там, последствия от това. Оттегляйки се от Северна Добруджа, Нишко и Пиротско архиереите на Екзархията са предполагали, че Румънската и Сръбската православна църква ще следват своето високохуманно обществено предназначение и в отношението си към православните българи в новоприсъединените области, но са останали излъгани в надеждите си. След вземането им от новите им административни и църковни управници, те полагат постоянни и системни усилия за румънизирание и сърбизирание на българското църковно и учебно дело. Така напр. от около 60 български църкви преди 1878 г. през 1894 г. в Добруджа остават 28, а през 1911–1912 г. – само 8. От 55 български училища преди Руско-турската война 1877–1878 г. непосредствено след нея продължават да съществуват около 30, които по Закона за устройството на Добруджа от 1880 г. получават статут на частни училища (History, 1999, pp. 158–160).

Материалните проблеми на Българската екзархия след 1878 г. не са свързани само с финансовия недоимък и променящата се организация на издръжката на духовенството (Petkov, 2016, pp. 189–221). Почти половината от съществуващите в началото на 70-те години на 19 век 821 храма и параклиси, т.е. около 400, са разрушени или разграбени при потушаването на Българското въстание през 1876 г.

¹³ ЦДА, Ф. 166к, оп. 1, а. е. 58, л. 15–16.

и по време на Руско-турската война 1877–1878 г. (Kolev, 1992, p. 145). Подобно е положението с манастирите, голяма част от които също са ограбени и разрушени по време на войната (Tsankov, 1939, p. 258)¹⁴. Възстановяването на църковните сгради започва още при временното руско окупационно управление (Kolabashev, 1977, pp. 197–210), но проблемът не се решава изцяло. Едва след създаването на новата българска държава през 1879 г. се полагат по-системни и последователни усилия в тази насока. През 1880 г. в епархиите на Княжество България действат, макар и не всички в добро състояние, 662 храма и параклиси¹⁵, до 1890 г. броят им нараства на 1882 (вкл. тези от присъединените източнорумелийски епархии), а в началото на 20 век се забелязва по-голям ръст и през 1905 г. в съединените Княжество България и Източна Румелия те са вече 2288 (Tsankov, 1939, p. 337).

Още през лятото на 1878 г. някои от княжеските архиепери докладват на екзарха за тежкото материално положение, в което са изпаднали (Petkov, 2016, p. 192). На 3 юли 1878 г. митрополит Григорий пише на Йосиф I в Пловдив, че финансовото състояние на Доростоло-Червенската и управляваната от него Търновска епархия е много тежко: „за 1876 г. владичината била събрана в кайме, а разноските които са последвали трайно надминуват целите заплати“. И тъй като „владичината за 1877 и 1878 г. останала несъбрана, ние се задължаваме да посрещнем тези разноси със заеми“, което още повече затруднява и без друго тежкото му финансово състояние¹⁶. Подобни тревожни сведения екзархът получава и от други епархии. Затова на 23.08.1878 г. Съветът на императорския руски комисар отменя църковния данък – т.нар. владичина, която дотогава събират архиепери. В бъдеще те ще получават заплатите си от бюджета. На духовниците, които не са събрали владичина за 1877 и 1878 г., правителството ще изплаща заплати от началото на 1878 г., а на тези, които са събрали владичина за двете военни години – от началото на 1879 г. Архиепери, събрали владичината и средствата от вули¹⁷, се задължават да отчислят предвидените части от тях според Екзархийския устав от 1871 г. за училищата и за Екзархията¹⁸.

На 19.09.1878 г. екзарх Йосиф благодари на управляващия Отдела за духовните дела проф. М. Дринов, задето е „изходатайствал от императорския руски комисар да отпусне аванс от 6000 рубли в злато срещу заплатите на нуждаещите

¹⁴ Дори в самостоятелната българска държава през 1890 г. манастирите са 90 с общо 530 монаси и монахини, а през 1908 г. – 92, но с още по-малък брой обитатели – 424 монаси и монахини (Tsankov, 1939, p. 258).

¹⁵ В таблицата, изготвена от проф. Цанков, не са включени храмовете от Кюстендилска, Самоковска и Софийска епархии, части от които са в Княжество България. А за Търновска епархия е известно, че има и „източнорумелийска“ част – отделената през 1895 г. Старозагорска епархия.

¹⁶ ДА–Русе, Ф. 43к, оп. 1, а.е. 84, л. 120–121.

¹⁷ Вула – писмено разрешение от църковната власт за встъпване в брак.

¹⁸ ЦДА, Ф. 166к, оп. 1, а.е. 653, л. 76.

се митрополити, които не са събирали владичина за последните две години”¹⁹. Екзархът предлага авансът да се разпредели по следния начин: на Григорий Доростоло-Червенски, който управлява привременно и Търновската епархия – 2000 рубли; на Симеон Варненско-Преславски – 1000 р.; на Доситей Самоковски – 1000 р.; на Йосиф „за управлението на Ловешка епархия” – 1000 р.; на архимандрит Константин за управлението на Врачанска епархия – 500 р., а остатъкът от 500 р. „да остане резерва, за да се даде, ако се покаже, че още някой от архиереите се намира в нужда”. В разпореждането си до финансовия отдел Дринов променя някои от предложенията на екзарха: на Григорий са определени 1000 р., но в списъка е включен и пропуснатия в екзархийското предложение Видински митрополит и бивш екзарх Антим също с 1000 р. Първоначално Дринов предвижда 500 р. и за Браницкия епископ Климент, но после го зачерква от списъка, вероятно защото по това време Климент вече получава заплата като ректор на възобновеното духовно училище в манастира „Св. св. Петър и Павел” край Лясковец²⁰. Скоро след това, в края на септември 1878 г. екзархът моли Дринов да ходатайства пред Дондуков за отпускане на месечна помощ от бюджета за митрополитите Натанаил Охридски и Кирил Скопски, тъй като Екзархията вече не се издържа от събиране на владичина, а от бюджета, и няма средства за техните заплати. Императорският комисар отпуска на Натанаил Охридски по 100 р. месечно, а на Кирил – по 75 р., считано от 1.10.1878 г. „до устройването в епархиите им”²¹. Митрополит Евстатий, също като Натанаил Охридски и Кирил Скопски, моли Дринов за финансова помощ за сметка на неполучените за трите последни години възнаграждения. Както е известно, бившият Пиротски владика е определен от княз Дондуков за ректор на второто духовно училище, което временно се възстановява – Самоковското.

На 13.04.1879 г. временното руско правителство дава на митрополитите и на управляващите епархии още един аванс от по 4000 фр. Срещу това обаче проф. Дринов изисква от екзарха да събере от митрополитите и да му представи точни сметки за събраните от тях пари от владичина и вули. На 23.01.1879 г. Йосиф I изпраща на управляващия Отдела за духовните дела сметките на три епархии – Доростоло-Червенска, Варненско-Преславска и Софийска, като отбелязва, че сметките на последната не са съставени „както следва да бъде”. Оказва се, че митрополит Григорий е събрал една част от владичината за 1877 г., вкл. и заплатата си като архиерей на Доростоло-Червенска и управляващ Търновска епархия. Той дължи 44 882 гроша от събраните пари за 1877 г. от Търновска епархия, 72 000 гр. за своята епархия, 20 000 гр. от аванса за 1878 г. и още толкова от аванса за 1879 г., т.е. всичко 156 882 гр.²² От сметките на Варненско-Преславския митрополит

¹⁹ ЦДА, Ф. 166к, оп. 1, а.е. 653, л. 8–15.

²⁰ ЦДА, Ф. 166к, оп. 1, а.е. 653, л. 16.

²¹ ЦДА, Ф. 166к, оп. 1, а.е. 653, л. 18–20.

²² Пак там, л. 22–30.

личи, че той също е събрал повече от владичината и заплатата си и дължи за 1877 г. 12 732 гр., от аванса за 1878 г. 20 000 гр. и още толкова от аванса за 1879 г.²³

Запазените документи показват, че в някои епархии местните смесени съвети бързо събират исканата информация и представят баланс за приходите и разходите през последните години (Kondika, 2006, p. 181–182). На други места това не се случва, като най-честото оправдание е липсата на редовно водена финансова отчетност след въстанието от 1876 г. и по време на руско-турската война 1877–1878 г.²⁴ В някои епархии епархийските съвети не действат по времето на войната 1877–1878 г., други попадат в различни административни и политически структури след мирните договори (Кюстендилска, Софийска)²⁵. До края на руското управление точни сметки за всички епархии така и не са подготвени и изпратени. Специална комисия в състав Н. Михайловски, иконом поп Тодор, П. Чернев и П. Генчев, назначена от първия министър на външните работи и изповеданията М. Балабанов със задача да прегледа архиерейските сметки за 1877–1879 г., установява в рапорта си, че някои митрополити (Доситей Самоковски, Иларион Кюстендилски) и управляващи епархии (архимандрит Константин, Врачанската) не са представили и не могат да представят исканите от тях пълни сметки, най-често обяснявайки това с обективна невъзможност да се съберат данните²⁶.

Княз А. Дондуков се отнася с разбиране към проблемите на БПЦ. Заедно с представителите на славянските благотворителни общества той подпомага възстановяването на християнските храмове и училища във всички български области, но най-вече в онези краища, които според Берлинския договор остават извън пределите на политически автономното княжество (Stoyanov, 1992, p. 75).

Отделна група проблеми, произтичащи от войната и резултатите от нея, са свързани с промените в управлението на БПЦ и най-вече с невъзможността за съборно и общо синодално управление, както предвижда Екзархийският устав от 1871 г., в променените условия след 1878 г. Те не се решават и през 1879 г., независимо от това, че в приетата конституция има отделна глава „За вярата“, предвиждаща в чл. 39 „Българското княжество от църковна страна, като съставлява една неразделна част от Българската църковна област, подчинява се на Св. синод – върховната духовна власт на Българската църква, дето и да се намира тая власт“. Този член се оказва „мъртвороден“ и неприложим. Такъв общ синод никога не е създаван (Petkov, 2010, pp. 79–84).

Императорският комисар позволява свикването на архиерейско съвещание в Търново в началото на 1879 г., но отказва да одобри и приложи изработените от

²³ ЦДА, Ф. 166к, оп. 1, а.е. 653, л. 77.

²⁴ ЦДА, Ф. 166к, оп. 1, а.е. 653, л. 33–38.

²⁵ ЦДА, Ф. 166к, оп. 1, а.е. 653, л. 88, 123.

²⁶ ЦДА, Ф. 166к, оп. 1, а.е. 653, л. 79.

висшето духовенство „Временни правила за епархиалното управление на Княжеството“. Според него промените в устройството на БПЦ трябва да се обсъдят и приемат от общ църковно-народен събор (Correspondence, 1880, pp. 56–59). И понеже такъв не се свиква, проблемът с неяснотите по начина на управление на Екзархията остава още дълго време.

Неблагоприятните последици за Екзархията от войната 1877–1878 г. и резултатите от нея, отразени в международните договори, могат да се обобщат така. 1. Диоцезът на Българската църква е разпокъсан, и то в границите на четири държави, а именно чрез него дотогава се осигурява институционално българското национално единство. 2. БПЦ понася тежки материални щети: разграбени и унищожени храмове, параклиси и манастири. 3. Заради откъсването на няколко епархии и части от епархии, БПЦ в княжеството остава с по-малко миряни; намалява и броят на духовниците. Същото важи и за самоиздържащите се екзархийски църковни общини в епархиите на османската държава. Това налага българските правителства да започнат да оказват и финансова помощ на резидиращия в Цариград, макар и полуофициално признат от султана, екзарх Йосиф с цел поддържане на българските църкви и училища в Македония и Южна Тракия. 4. Настъпват проблеми в управлението на БПЦ. Години наред не се приема отделен устав за управление на църквата в княжеството, а Екзархийският устав от 1871 г. е валиден само за епархиите в Османската империя, които пък задълго – чак до 90-те години на 19 век – остават без български архиепископи. Част от управленските проблеми са свързани с явния и подкрепян от някои влиятелни политици стремеж към еднолично управление на църквата от екзарх Йосиф, който е само председател на „върховната духовна власт“ – Св. Синод, но на практика се държи като „началник“ на църквата. Това с времето довежда и до църковно-административно разделение и създаване в пълно противоречие с конституцията от 1879 г. на два отделни синода през 1908 г. – в княжеството и в османската държава. 5. Задълго е забавена, макар да е предвидена в новия екзархийски устав от 1883 г., издръжката на низшето духовенство в княжеството. 6. По време на войната двете богословски училища преустановяват дейността си, а след 1878 г. възстановената Петропавловска семинария среща постоянни трудности и през 1886 г. е закрыта от регентството. Така задълго БПЦ остава без местна богословска школа, подготвяща образовани служители на църквата. 7. Макар да не е пряка последица от войната, обявената през 1872 г. схизма не само че продължава да възпрепятства нормалното функциониране на Екзархията, но и се приема от редица важни международни фактори като пречка за признаването на българското духовно присъствие в присъединените със Санстефанския и Берлинския договор части от български епархии към Румънската и Сръбската църкви.

REFERENCES:

- History, 1999. *History of Bulgaria*. Vol. 8. Sofia, Bulgarian Academy of Sciences. [История на България. Т. 8. София, БАН, 1999].
- Kolabashev, D., 1977. Aid sent by Russian charitable societies and private individuals to the Bulgarian population (1876–1880). *State Archives Bulletin*, Vol. 34, pp. 197–210. [Колабашев, Д., 1977. Помощи, изпратени от руски благотворителни дружества и частни лица на българското население (1876–1880 г.). *Известия на държавните архиви*, кн. 34, с. 197–210].
- Kolev, Y., 1992. The development of the Bulgarian Orthodox Church and its place in the Bulgarian state (1878–1953). *Military History Collection*, No. 2–3, pp. 138–156. [Колев, Й., 1992. Развитието на БПЦ и нейното място в българската държава (1878–1953). *Военноисторически сборник*, № 2–3, с. 138–156].
- Kondika, 2006. *Kondika of the Silistra Bulgarian Municipality 1870–1881. Collection of documents*. Compiled by: Yu. Kyusheliyeva. Silistra, Kovachev Publishing House. [Кондика на Силистренската българска община 1870–1881 г. Сборник документи. Съст.: Ю. Кюшлиева. Силистра, Изд. Ковачев, 2006].
- Correspondence, 1880. *Correspondence of the Ministry of Foreign Affairs and Confessions (Green Book)*. Sofia. [Кореспонденция, 1880. *Кореспонденция по Министерството на външните работи и изповеданията (Зелена книга)*. София].
- Liberation, 1967. *Liberation of Bulgaria from the Turkish yoke. Documents in three volumes*. Т. 3. Moscow. [Освобождение Болгарии от турецкого ига. Документы в трех томах. Т. 3. Москва].
- Markova, Z., 1989. *The Bulgarian Exarchate 1870–1879*. Sofia: Bulgarian Academy of Sciences, 1989 [Маркова, З., 1989. *Българската екзархия 1870–1879*. София: БАН].
- Metropolitan Simeon, 2011. Metropolitan Simeon of Varna and Preslav. *Works*. Vol. 1. Sofia: East-West Publishing House. [Варненски и Преславски митрополит Симеон, 2011. *Съчинения*. Т. 1. София: Издателство „Изток-Запад“].
- Petkov, P. St., 2002. *Documents for the Modern History of Bulgaria 19th – early 20th century*. V. Tarnovo: Univ. ed. “St. St. Cyril and Methodius”. [Петков, П. Ст., 2002. *Документи за Новата история на България XIX – началото на XX век*. В. Търново: Унив. изд. „Св. св. Кирил и Методий“].
- Petkov, P. St., 2010. About a “stillborn” article from the Tarnovo Constitution. *De jure: Official publication of the Faculty of Law of the University of Veliko Tarnovo*, no. 1, pp. 79–84. [Петков, П. Ст., 2010. За един „мъртвороден” член от Търновската конституция. *De jure: Официално издание на Юридическия факултет на ВТУ*, № 1, с. 79–84].

- Petkov, P. St., 2016. The support of the Bulgarian orthodox clergy in the Principality of Bulgaria. *Proceedings of the Centre for Economic History Research*. Vol. 1, pp. 189–221. [Петков, П. Ст., 2016. Издръжката на българското православно духовенство в Княжество България. *Известия на Центъра за стопанско-исторически изследвания*. Т. I, с. 189–221].
- Petkov, P. St., 2020. *Modern history of Bulgaria 18th – 19th century. Documents. Notes. Maps*. Veliko Tarnovo: University Publishing House “St. Cyril and St. Methodius”. [Петков, П. Ст., 2020. *Нова история на България XVIII – XIX век. Документи. Бележки. Карти*. Велико Търново: Унив. изд. „Св. св. Кирил и Методий“].
- Petkov, P. St., 2020a 150 years since the establishment of the Bulgarian Exarchate. *Nauka*, vol. XXX, no. 4, pp. 48–54. [Петков, П. Ст., 2020а. 150 години от създаването на Българската екзархия. *Наука*, № 4, том XXX, с. 48–54].
- Sources, 1992. *Sources for the history of Dobrudja 1878–1919*. Vol. 1. Compiled by: Zh. Popov, K. Penchikov, P. Todorov. Sofia, Bulgarian Academy of Sciences. [Извори, 1992. *Извори за историята на Добруджа 1878–1919*. Т. 1. Съставители.: Ж. Попов, К. Пенчиков, П. Тодоров. София, БАН].
- Stoyanov, Iv., 1992. *The Slavic Committees and the Bulgarian Liberation Movement after the April Uprising*. Sofia: “St. Kliment Ohridski” University Press. [Стоянов, Ив., 1992. *Славянските комитети и българското освободително движение след Априлското въстание*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“].
- Tsankov, St., 1939. The Bulgarian Orthodox Church from Liberation to the Present Time. *Yearbook of Sofia University, Faculty of Theology*, Vol. XVI, Sofia. [Цанков, Ст., 1939. Българската православна църква от Освобождението до настояще време. *Годишник на Софийския университет, Богосл. фак.*, Т. XVI, София].

Correspondence address:

Petko St. Petkov – Professor, PhD

St. Cyril and St. Methodius University of Veliko Tarnovo

Department of Early-modern and Modern Bulgarian History, Faculty of History

2, Theodosius Tarnovski Str.,

5003 Veliko Tarnovo, Bulgaria

E-mail: drpstpetkov@gmail.com

Scopus Author ID: 57646385200

Web of Science Researcher ID AAA-7950-2020

<https://orcid.org/0000-0001-7424-3396>